

פטור נשים ממצוות עשה שהזמן גרמן - פתיחה

א. המשנה בקידושין מלמדת שנשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן (קידושין א, ז):
וכל מצות עשה שהזמן גרמה אנשים חייבין ונשים פטורות. וכל מצות עשה שלא הזמן גרמה אחד אנשים ואחד נשים חייבין. וכל מצות לא תעשה בין שהזמן גרמה בין שלא הזמן גרמה אחד אנשים ואחד נשים חייבין חוץ מבל תשחית ובל תקיף ובל תטמא למתים.

הגמ' דנה במקור הפטור ונלמד חלקים מהסוגיה (קידושין לד.-לה.):
ומצות עשה שהזמן גרמא - נשים פטורות. מנלן? גמר מתפילין, מה תפילין - נשים פטורות, אף כל מצות עשה שהזמן גרמא - נשים פטורות; ותפילין גמר לה מתלמוד תורה, מה תלמוד תורה - נשים פטורות, אף תפילין - נשים פטורות!... ונילף מהקהל (למה אתה לומד מתפילין שפטורות מכל מ"ע שהז"ג, תלמד מהקהל שחייבות בכל המצוות)... אמר רבא: פפונאי ידעי לה לטעמא דהא מילתא, ומנו? רב אחא בר יעקב, אמר קרא. והיה לך לאות על ידך ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפיוך, הוקשה כל התורה כולה לתפילין, מה תפילין - מ"ע שהזמן גרמא ונשים פטורות, אף כל מ"ע שהזמן גרמא - נשים פטורות. ומדמצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות, מכלל דמ"ע שלא הזמן גרמא נשים חייבות.

מהו המקור לכך שנשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן?

ב. המשנה קובעת כללים רחבי היקף ומוחלטים: נשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן וחייבות במצוות עשה שלא הזמן גרמן, והגמ' מקשה על כך (קידושין לד.):
וכללא הוא? הרי מצה, שמחה, הקהל, דמצות עשה שהזמן גרמא, ונשים חייבות! ותו, והרי תלמוד תורה, פריה ורביה, ופדיון הבן, דלאו מצות עשה שהזמן גרמא הוא, ונשים פטורות!

רבי יוחנן עונה (שם):

אמר רבי יוחנן: אין למדין מן הכללות ואפילו במקום שנאמר בו חוץ דתנן: בכל מערבין ומשתתפין, חוץ מן המים ומלח; ותו ליכא? והאיכא כמהין ופטירות! (שגם בהם אין מערבין) אלא, אין למדין מן הכללות ואפילו במקום שנאמר בו חוץ.

1. הגמ' מסבירה שהסיבה לכך היא שתפילין הוקשו לתלמוד תורה בשתי הפרשיות של שמע.

 מהי תשובתו של רבי יוחנן?

לעיתים המשנה אומרת כלל למרות שיש לו יוצאים מן הכלל. כך דרכה ואין להקשות על הכלל מכך שיש לו יוצאים מן הכלל.

ג. דברי רבי יוחנן מעלים את השאלה הבאה: האם העובדה שלכלל יש יוצאים מן הכלל מובילה לכך שלא יהיה אפשר ללמוד ממנו? נניח למשל שהתורה לא התייחסה במפורש לפטור נשים במצוה מסוימת, האם נוכל ללמוד מהכלל שהן פטורות מאותה מצוה?

 מה אתה חושב? התבונן היטב בלשונו של רבי יוחנן, האזן לה, אתה חושב שניתן למצוא בה תשובה לשאלתנו?

נלמד את דברי הרמב"ם בפירושו למשנה (קידושין א, ז):

וכבר ידעת שכלל הוא אצלינו אין למדים מן הכללות, ואמרו כל רוצה לומר על הרוב, אבל מצות עשה שהנשים חייבות ומה שאינן חייבות בכל הקפן אין להן כלל אלא נמסרים על פה והם דברים מקובלים, הלא ידעת שאכילת מצה ליל פסח, ושמחה במועדים, והקהל, ותפלה, ומקרא מגלה, ונר חנוכה, ונר שבת, וקדוש היום, כל אלו מצות עשה שהזמן גרמה וכל אחת מהן חיובה לנשים כחיובה לאנשים. וכך גם מצות פריה ורביה, ותלמוד תורה, ופדיון הבן, ומלחמת עמלק, כל אחת מהן מצות עשה שלא הזמן גרמה ואין הנשים חייבות בהן, אלא כולן קבלה כמו שביארנו. אבל הכלל שהזכיר במצות לא תעשה הוא נכון אמר ה' איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם ואמרו השוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה.

 מהי תשובת הרמב"ם?

הרב שלמה גורן הסביר את הדברים במאמר בכתב העת **מחניים** (צח, נשים במצוות עשה שהזמן גרמן):

נמצאנו למדים מדבריו חידוש רב ערך שאותן מצוות עשה שהזמן גרמא שנשים פטורות מהן לא למדנו אותן מהכלל כדי לפטור את הנשים מהן, כמו שאמר על זה רבי יוחנן שאין למדין מן הכללות, אלא כל מצוה ומצוה שהזמן גרמא נלמדת מפי קבלה מיוחדת איש מפי איש שנשים פטורות ממנה... ברם לפי דברי הרמב"ם בפירוש המשניות יוצא שבנידון דידן אין בכוח הכלל הזה ללמד על שום מצוה לפטור ממנה

נשים אלא יש לבקש פטור מיוחד על כל מצוה ומצוה מפי השמועה או אסמכתא מן התורה שבכתב.

פרופ' יעקב בלידשטיין, במאמר בסיני, פירש את דברי הרמב"ם באופן דומה (קכח, לתוקפו של המושג מצות עשה שהזמן גרמן במשנת הרמב"ם):

אפשר לסכם את דברי רבינו כך, לדעתי: הכלל שנותנת המשנה ביחס לפטורן וחיובן של נשים במצות עשה שהזמן גרמן או אינו גרמן הוא נכון ברמת התאור הכולל אך הוא אינו נכון אולי במובן "שלם" לגבי המציאות ההלכתית על כל פרטיה. זאת רואים מהעובדה שלכל כלל כזה ישנם חריגים. כיון שכן גם לא נוכל להסיק מסקנות לגבי מקרה חדש מכללים אלה שהרי המקרה עשוי להיות בין החריגים מן הכלל. כיון שהמושגים "זמן גרמה" ו"אין הזמן גרמה" אין בהם לנמק למה נשים חייבות במצות מסוימות ופטורות ממצות אחרות מציג הרמב"ם הסבר אלטרנטיבי לתופעה זו. שלש פעמים חוזר רבינו על הטענה כי מעמדן של נשים ביחס למצות עשה נודע מהקבלה הנמסרת בעל פה בלבד.

חשוב: מהי משמעות הדברים?

ד. מדברי הרמב"ם עולה אפוא הבנה מצומצמת של הכלל: תיאור ואפיון של מכלול ההלכות שהתקבלו במסורת, ולא כלל שניתן לגזור ממנו הלכות חדשות. אולם, מפשטות הסוגיה עולה אחרת: הגמ' הרי לומדת את הכלל מדרשה, מהיקשן של כל המצוות לתפילין (סם):

אמר קרא. והיה לך לאות על ירך ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפיך, הוקשה כל התורה כולה לתפילין, מה תפילין - מ"ע שהזמן גרמא ונשים פטורות, אף כל מ"ע שהזמן גרמא - נשים פטורות.

אולם, לפי הרמב"ם לא ברור מהי משמעות הדרשה, אם אי אפשר ללמוד מהכלל. כך עולה גם מסוגיות נוספות, ולמשל המשנה בברכות מלמדת שנשים פטורות מק"ש (ג, א):

נשים ועבדים וקטנים פטורין מקריאת שמע.

הגמ' מקשה מדוע המשנה צריכה ללמדנו זאת (ברכות כ):

קריאת שמע, פשיטא! מצות עשה שהזמן גרמא הוא, וכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות! - מהו דתימא: הואיל ואית בה מלכות שמים - קמשמע לן.

מהי קושיית הגמ' הקושיה מובנת לך לאור דברי הרמב"ם?

הגמ' שואלת: מדוע המשנה צריכה לומר זאת, הרי זוהי מצוה שהזמן גרמא! עולה מדברי הגמ' שניתן ללמוד את הפטור מהכלל! לפי הרמב"ם קושיית הגמ' אינה מובנת: הרי המשנה צריכה ללמד אותנו שיש מסורת שנשים פטורות גם מק"ש²! כך עולה ביתר חדות מדברי הגמ' בסוכה. הגמ' מביאה ברייתא שדורשת את פטורן של נשים מהמילה אזרח (סוכה כח):
 אמר מר: האזרח - להוציא את הנשים.
 הגמ' מקשה על כך (שם):

הלכתא למה לי? הא סוכה מצות עשה שהזמן גרמא, וכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות!... רבא אמר: איצטריך, סלקא דעתך אמינא יליף חמישה עשר, חמשה עשר מחג המצות, מה להלן נשים חייבות - אף כאן נשים חייבות, קמשמע לן.

מהי קושיית הגמ'? הקשה ממנה על דברי הרמב"ם!

הגמ' מקשה: לשם מה התורה צריכה ללמד שנשים פטורות מסוכה, הרי סוכה היא מ"ע שהזמן גרמא! ומכאן שהגמ' מניחה שניתן ללמוד מהכלל הלכות חדשות ואין צורך בלימוד מיוחד על כל מצוה!

חזור לאור הקושיות אל דברי הרמב"ם בפירוש המשנה, למד אותם שוב וחשוב אם ניתן לפרש אותם בצורה מצומצמת יותר.

ה. לאחר שנגענו מעט במקור ומשמעותו, ננסה לגעת בשאלת הטעם: מדוע נשים פטורות דווקא ממצוות עשה שהזמן גרמן? מה מיוחד במצוות אלו? נפתח בתשובת האבודרהם (ברכת המצוות ומשפטיהן):

והטעם שנפטרו הנשים מהמצות עשה שהזמן גרמא לפי שהאשה משועבדת לבעלה לעשות צרכיו. ואם היתה מחוייבת במצות עשה שהזמן גרמא אפשר שבשעת עשיית המצוה יצוה אותה הבעל לעשות מצותו ואם תעשה מצות הבורא ותניח מצותו אוי לה מבעלה ואם תעשה מצותו ותניח מצות הבורא אוי לה מיוצרה לפיכך פטרה הבורא ממצותיו כדי להיות לה שלום עם בעלה. וגדולה מזו מצאנו שהשם הגדול הנכתב בקדושה ובטהרה נמחה על המים כדי להטיל שלום בין איש לאשתו.

2. שהרי לדעתו אי אפשר ללמוד מהכלל, ויש צורך במסורת כדי לפטור מכל מצוה ומצוה.

מדוע נשים פטורות לפי האבודרהם דווקא ממצוות עשה שהזמן גרמא?

הרב עוזיאל הולך בדרך דומה אך שונה (שו"ת משפטי עוזיאל כרך ד, עניינים כללים סימן ד): ולי נראה שטעם פיטורן הוא משום שלפי טבען ומהות תפקידן בחיים הן משועבדות לזמן במשק הבית וגדול הילדים וטפולן, ולא הזמן נתן לרשותן, ואפשר להעמיס זה בדברי התוס' רי"ד ואבודרהם. ולפי טעמים אלה מסתבר שהנשים הן בכלל בית ישראל בעיקר כל המצוות אלא שפטרה אותם התורה מדין עוסק וטרוד בטרדה של מצוה.

מה המשותף לדברי הרב עוזיאל והאבודרהם? מה ההבדל בניהם?

ו. בניגוד לאבודרהם ולרב עוזיאל שתלו את הפטור בחוסר הזמן, **הרש"ר הירש** כותב (ויקרא כג, מג):

אלא נראה לנו, שקרוב מאד לומר כך: התורה לא חייבה את הנשים במצוות אלה, מפני שאין הן זקוקות להן. שהרי זה כל עצמן של מצוות עשה שהזמן גרמן: הן מבטאות אמיתות, מחשבות, עקרונות והחלטות על ידי מעשים סמליים; והן מחדשות ערכים אלה מפרק לפרק למען נשיב אותם אל ליבנו ונגשים אותם במעשינו, והתורה מניחה, שיש לאשה דביקות יתירה ונאמנות של התלהבות ליעודה; והנסיונות המזומנים לה בתחום ייעודה - סכנה מועטת נשקפת לה מהם; משום כך לא היה צורך להטיל עליה את על המצוות המוטלות על האיש כי האיש טעון זירוח חוזר ונשנה לנאמנות בקיום ייעודו ויש צורך לחזור ולהזהיר אותו מפני כל רפיון במילוי תפקידו.

מהי סיבת הפטור לדעתו? מה ההבדל העקרוני בין הרב עוזיאל לרש"ר הירש?

ז. נלמד לסיוס את דברי **הרב חיים נבון** (גשר בנות יעקב עמ' 61):

איך נשים מרגישות בנוגע למענה הזה? אישה צעירה אמרה לי פעם כי כשהיתה ילדה לימדו אותה שנשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן משום שהן מחויבות לבית ולילדים. כשהיתה בתיכון הסבירו לה בסמינריונים שאין זה נכון: נשים פטורות ממצוות אלו מפני שאינן זקוקות להן. אך היום הוסיפה כשאני אם לילדים קטנים, אני רואה כמה צודק דווקא הנימוק הנושן. אני מקפידה בדרך כלל להתפלל שחרית ולומר קריאת שמע בזמנה, אך יש בקרים רבים שאני מטפלת בתינוק במשך כמה שעות, בלי

שום הפוגה, ופשוט איני מספיקה לומר קריאת שמע בזמנה. בימים הללו אני אומרת: איזה מזל שפטרו אותי מן המצווה הזו... למרות הסתייגותי מהטעם שהביא הרש"ר הירש - ייתכן שהוא נכון. אינני יודע. ובכל זאת, דומני שהטעם הקודם שהבאנו מסתבר יותר. נראה סביר למדי שלפחות אחד השיקולים מאחרי פטור הנשים ממצוות עשה שהזמן גרמן היה המחויבות לגידול הילדים. נשים רבות מעידות שבתקופות מסוימות אין הן יכולות להתמסר למצוות בזמנים קבועים ומוגדרים. הניסיון הממשי מאושש כאן את התיאוריה... גם אם ההתמסרות לגידול ילדים היא הסבר חלקי בלבד שפוטר נשים ממצוות מסוימות - הבה לא נזלזל בערכו של הסבר חלקי מעין זה.